

УДК 81'37 : 164.2

*Ірина Тимофєєва
(м. Івано-Франківськ)*

СУБ'ЄКТНА ПОЗИЦІЯ В КОНСТРУКЦІЯХ З ПРЕДИКАТОМ ФІЗИЧНОГО СТАНУ ОСОБИ

Вивчено суб'єктну позицію в конструкціях з предикатами фізичного стану особи. Розглянуто варіанти імпліцитного та експліцитного суб'єкта. Проведено аналіз суб'єктних значень речень, що описують фізичний стан особи.

Ключові слова: предикат, суб'єкт, імпліцитний суб'єкт, експліцитний суб'єкт

Характерною ознакою розвитку лінгвістичної думки на сучасному етапі є полемізування щодо витлумачування семантики речення і його комунікативної будови [6, с. 87-88]. Серед відомих підходів до потрактовування семантичного аспекту речення є вивчення глибинної семантики речення у відриві від екстралінгвальної ситуації, спроби виявлення співвідношення між висловлюванням та ситуацією, співвідношення між структурою речення та думки та ін. Денотативно-референтне тлумачення речення генерує пошуки співвідношення висловлювання з об'єктивною дійсністю.

Семантика речення репрезентує відношення до позамовної ситуації, що ним позначена. Основним семантичним компонентом речення є предикат, який передає ознаки предметів чи відношення між ними і визначає місця для учасників ситуації – актантів(за визначенням Л. Теньєра), предикандумів (за С.Д. Кацнельсоном), глибинних відмінків (за Ч. Філмором) та аргументів (за І.Р. Вихованцем).

Відправною точкою дослідження семантичної структури речення може слугувати вивчення предиката як організаційно визначального компонента, оскільки саме він зумовлює наявність інших компонентів і передбачає їхні семантичні функції. Предметом аналізу в дисертаційних роботах Н.В. Кавери, В.М. Каленича, О.І. Леути та О.А. Семенюк були функції предикатів стану в семантико-синтаксичній структурі речення, при зосередженні уваги на загальній характеристиці предикатів різних станів, зокрема емоційного тощо.

Тому ми ставимо за мету проаналізувати синтаксичні конструкції з предикатами фізичного стану у сучасній українській мові та розглянути суб'єктну позицію конструкціях з предикатом фізичного стану особи.

Категорія безособовості градується просторово-часовою визначеністю предмета, який репрезентує суб'єкт висловлювання. У категорії безособовості “виявляє себе концептуальна (когнітивна), а не чисто формальна специфіка... мови”[2, с. 794]. Заміщена позиція суб'єкта передбачає наявність суб'єкта й предиката у плані синтаксичного вираження. Проте для відтворення елімінованого суб'єкта у безособовій конструкції контекст є необхідним. Наприклад: *У вухах гупало*(Ю. Олійник) – *Йому* (Євгенові) у вухах гупало.

Розглянемо суб'єктні значення речень, що описують стан особи. Описувати фізичний стан засобами предикативів можливо за участю різних форм, але основною слід визнати форму давального відмінка особових іменників, оскільки саме ця форма може утворювати формально й семантично завершені речення з предикатами стану і її використання не обмежується лексико-семантичними чинниками: форма давального відмінка може бути в усіх предикативах, що описують стан або дають його оцінку, наприклад: *Мені не спалося* (В. Кононенко); *І людям слизько, і коняці ковзко* (Л. Костенко).

Специфіка використання форми давального відмінка при номінації носія предикатної ознаки зумовлена значенням об'єкта-адресата, пасивного одержувача. Особа, яка відчуває певний стан, виступає його суб'єктом, “без його особистої активності”[4, с. 94].

При позначенні суб'єкта формою називного відмінка його активність або пасивність залишається невизначеною, натомість, конструкція з суб'єктом у формі непрямого відмінка експліцитно виражає неактивність носія ознаки. Парадокс цієї ситуації та її мовної інтерпретації полягає в тому, що існуючий одержувач (носій стану) не супроводжується каузатором. Має місце акт “одержання” стану і, як наслідок, “володіння” ним, але не акт його “передачі”. Описувати власне стан можна тільки від 1-ої особи, оскільки він ґрунтується на відчуттях самого суб'єкта. Наприклад: *А я ж туди і ніг не дотерплю*(Л. Костенко).

Висловлювання у формі 2-ї та 3-ї особи базуються на спостереженнях мовця за виявами стану й можуть бути хибними: *Раптом хлопець увесь поблід*(В. Симоненко); *Ти вже видужав*(В. Стус). Наведені приклади репрезентують констатації станів стороннім спостерігачем, припустимо позбавлені об'єктивності.

Поряд із зазначенням особизначається й конкретне місце локалізації стану: *...її пекло всередині вогнем...* (О. Забужко). Із зазначенням локалізації пов'язані лексичні обмеження на вираження розчленованого суб'єкта стану,

перша частина якого виражається тільки особовими іменниками, а друга – тільки сталими зворотами, позначеними предметними іменниками, найменуваннями частин тіла людини: *у (на)серці, на душі, у грудях, ув очах, в роті, в боці* под. Наприклад: *У вухах гупало*(Ю. Олійник).

Видається неправомірною кваліфікація подібних речень як двосуб'єктних [7, с. 70-71], оскільки носієм стану виступає одна особа, означена комплексно (як ціле та його частина). Надмірна інформативність може пояснити випадки незаміщеності позиції компонента зі значенням особи, хоча це й створює “ілюзію вираження носія стану предметним іменем” [3, с. 41]. Особу, що є носієм стану, зазначено в контексті, а її позиція у реченні зберігається, наприклад: (1-ша особа) *(Я) спробував поворухнутися і скрикнув*(Г. Тютюнник); (2-а особа) *Ущипніть себе, – продовжив Левурда. – (Вам) боляче?* (Ю. Олійник); (3-я особа) *Але цього разу пальцям булоще болячіше*(Г. Тютюнник).

Отже, при комплексному визначенні суб'єкта стану спостерігається порушення відповідності між семантичною та синтаксичною валентностями слова: єдиною семантичною суб'єктною визначаються синтаксичні валентності – позначення особи та тієї її частини, в котрій локалізується стан (про поняття розщеплення валентності див.: [1, с. 155]).

Форма орудного відмінка з прийменником з використовується у предикатних конструкціях, що означають фізичний стан суб'єкта з негативною оцінкою, до якого суб'єкт не був підготовленим. Коло таких предикатів стану обмежене й містить слова: *недобре, погано, слабо*, наприклад: *З дідусем зробилося погано*. Можливі варіанти сполучення в реченні суб'єктних компонентів у формі давального та орудного відмінка з прийменником з, тоді суб'єкт-особа і місце безпосередньої локалізації стану позначаються окремо, наприклад: *Коли дідусеві робилося погано з серцем, лікарі наполягали на госпіталізації*; при цьому позначення особи може опускається, наприклад: *Їй і справді потрібно говорити гучніше: зі слухом погано*. Використовується орудний відмінок з прийменником з при описі фізичного стану у формі 1-ї особи теперішнього часу за умови, що стан не настільки важкий, щоб перешкоджати особі вести власні спостереження й коментувати їх, наприклад: *Мені погано з серцем*.

Незаміщеність позиції суб'єкта має синтаксичний і семантичний плани. Суб'єкт, який відчуває, є одним з основних елементів структури стану. У контексті: *Навіщо відчинили вікно? Душно стало?* – суб'єкт стану видається невизначеним, що є наслідком невизначеності суб'єкта-агенса, а стан як такий залишається поза спостереженням. Отже, незаміщеність позиції

суб'єкта стану не є показником його невизначеності, а наслідком визначено-особового значення речення. “В живій мові особа невизначена завжди визначається у той чи інший спосіб” [5, с. 348], однак можливість визначити особу з контексту або конситуації не є свідченням здатності синтаксичної структури вказувати на особу.

Речення з предикатами фізичного стану, у яких особа визначається з контексту, кваліфікуються як імпліцитні, з незаміщеною позицією суб'єкта. Конструкції з предикатами фізичного стану і незаміщеною позицією суб'єкта можуть бути носіями узагальнено-особового значення. Таким чином, незаміщеність позиції суб'єкта служить для вираження певних суб'єктних значень, а не є наслідком безособовості речення. На рівні семантичного синтаксису безособових речень немає загалом. Для моделі з особовим суб'єктом фізичного стану характерними є неповні реалізації, особа в яких визначається контекстом або мовною ситуацією, та узагальнено-особові реалізації вихідної моделі. Таким чином, позиція формального суб'єкта в реченнях цієї моделі є факультативною і можливою не при всіх предикатах, її заміщеність / незаміщеність не впливає на семантику речення.

Висновки. Аналіз синтаксичних конструкцій з предикатами фізичного стану у сучасній українській мові дає змогу зробити висновки, що в реченнях цього типу відсутнє протиставлення суб'єктних і об'єктних значень, що сприяє експліцитному вираженню неактивності носія стану. Поєднання в одній формі суб'єктної та об'єктної семантики надає більшої виразності. Суб'єктне значення цих форм визначається статусом їх денотата у дійсності, об'єктне (або локативне) – тією граматичною формою, у якій міститься суб'єктний зміст.

Перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз свідчить на користь того, що при описі подібного матеріалу підхід, що базується на пріоритеті граматичної форми, як і підхід, що базується виключно на пріоритеті рефлексивної семантики, не є вичерпним. У подальшій роботі над даною проблемою ми зробимо спробу ввести у модель опису інтерпретаційний компонент (сприймання ситуації особою і передача цієї ситуації адекватною їй мовною формою), що надасть можливість описати специфіку безособових речень в українській мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека/ Н.Д. Арутюнова. – М.: Языки русской

- культури, 1999. – 896 с.
3. Золотова Г.А. О субъекте предложения в современном русском языке / Г.А. Золотова // Филологические науки. – 1981. – № 1. – С. 33-42.
 4. Павлов В.М. Субъект в безличных предложениях / В.М. Павлов // Теория функциональной грамматики / Под ред. А.В. Бондарко. – Т. 4: Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / Неопределенность. – СПб: Наука, 1992. – С. 71-99.
 5. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Т. I-II / А.А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
 6. Русская грамматика: В 2-х т. / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – Т. 2: Синтаксис. – М.: Наука, 1982. – 709 с.
 7. Шведова Н.Ю. К спорам о детерминантах: обстоятельственная и обстоятельственная детерминация простого предложения / Н.Ю. Шведова // Филологические науки. – 1973. – № 5. – С. 66-77.

Изучена субъектная позиция в конструкциях с предикатами физического состояния человека. Рассмотрены варианты имплицитного и эксплицитного субъекта. Проведен анализ субъектных значений предложений, описывающих физическое состояние человека.

Ключевые слова: предикат, субъект, имплицитный субъект, эксплицитный субъект

The subject position in the structures with predicates of the person's physical state has been studied. The implicit and explicit subjects have been examined. The subject meanings of the sentences describing the physical state of the person have been analysed.

Key words: predicate, subject, implicit subject, explicit subject.

УДК 811.161.2'373.7

**Олена Ткаченко
(м. Харків)**

МІКРОКОНЦЕПТ «РОЗУМ» ЯК ЧАСТИНА КОНЦЕПТУ «ВИХОВАННЯ» У СИСТЕМІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Проаналізовано особливості розкриття мікроконцепту «розум» у системі фразеологічних одиниць, що реалізують концепт «виховання». Розглянуто специфіку відображення розумового виховання у фразеології української мови. Досліджувані одиниці поділено на підгрупи відповідно до їх змісту. Визначено слова-компоненти, що розкривають погляди українського народу на розум.

Ключові слова: концепт, мікроконцепт, мовна картина світу, фразеологічна одиниця, «вузьке» розуміння фразеології, «широке» розуміння фразеології, виховання